

Ottoman Civil Officialdom: A Social History¹

Abdolvahap ALICI

Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBBF, Tarih Bölümü,
avalici@erbakan.edu.tr

Makale Geçmişi: Geliş: 11.06.2019 Kabul: 30.07.2019 Yayın: 30.07.2019

Carter Vaughn Findley tarafından yazılan ve Osmanlı Devleti idare tarihini konu edinen kitap, 1989 yılında Princeton University Press tarafından basılmıştır. Kitapta, merkezi idarede yer alan devlet görevlilerinin statülerinde Tanzimat döneminde meydana gelen değişimler ve bu değişimin etkileri üzerinde durulmuştur.

Findley, Harvard Üniversitesi'nden Doktora derecesi aldıktan sonra akademik hayatına Ohio Üniversitesi ve Princeton Üniversitesi'nde devam etmiş, özellikle Osmanlı Devleti'nin idari ve sosyal tarihi üzerine araştırmalar yapmıştır. Başlıca eserleri arasında *"The Turks in World History"*, *"Turkey, Islam, Nationalism and Modernity"*, *"Twentieth Century World"* ve *"Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922"* kitapları yer almaktadır. Findley'in eserleri; kronikler, arşiv kaynakları ve telif eserler kullanılarak kaleme alınmış olup, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e idare tarihi üzerine araştırma yapanlar için başvuru eseri niteliğindedir.

Ottoman Civil Officialdom A Social History isimli kitap Türkçe'ye *"Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi"* adıyla Gül Çağalı Güven tarafından çevrilmiş ve 1996 yılında Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından basılmıştır.

Kitap dokuz bölümden oluşmaktadır. Eserin birinci bölümünde, Weberyan bir bakış açısıyla Osmanlı bürokratik sisteminde meydana gelen dönüşümlerin Avrupa bürokrasisi ile benzer olduğu konusunda, kitabın başlangıç bölümünde teorik tartışmalar yapılmaktadır (s.9). Neticede Osmanlı bürokratik yapılanması içinde Avrupa'yı en iyi tanıyan *Tercüme Odası* çalışanlarının Batılı bir modernleşme düşüncesinin toplumdaki

¹ **Künye:** Findley, C. V. (1989). *Ottoman Civil Officialdom: A Social History*. Princeton: Princeton University Press.

öncülleri olduğu sonucuna varılmaktadır (s.21). 1830'lu yıllarda başlayan, devlet çalışanlarının haklarının güvence altına alınmasına yönelik düzenlemeler, Tanzimat süreciyle hızlanmış ve 1877 yılında *sicill-i ahval* kayıtlarının tutulmaya başlanmasıyla birlikte tamamen profesyonel çalışma yöntemlerini benimseyen bir idari yapı ortaya çıkmıştır. Devlet memurlarının sabit maaşa bağlanması ve ekonomik yapının güçlendirilmesi çalışmaları, devletin idari ve sosyal dinamiklerinin iktisadi dönüşümleri sektöre uğratması nedeniyle başarıya ulaşamamıştır. Bu süreçte gayrimüslim tebaanın devlet hizmetine girebilmesi hakkı, 1856 Islahat Fermanı ile tanınmış olsa da toplumsal normlar ve teamül, süreci yavaşlatmış ve gayrimüslimlerin “*memuriyete*” girişi oldukça sınırlı kalmıştır. Findley'in ifadesiyle “*scribals*” ya da “*kalemiyye üyeleri*”, 19.yy'da artan dış ilişkiler dolayısıyla harici yazışmaları yapan ve yabancı ülkelerle Osmanlı Devleti arasında iletişimi sağlayan ara birim haline gelmiştir (s.26-34).

İkinci bölümde bürokraside dönüşüm sürecinde *kalemiyye* sınıfında meydana gelen değişiklikler üzerinde durulmaktadır. Öncesinde Sultan'dan bağımsız olarak hiçbir payenin alınmadığı devlette, yenileşme ile birlikte profesyonelleşmenin önem kazanması kamudaki istihdamlarda belli yetenekleri haiz şahsiyetlerin tercih edilmelerinin önünü açmıştır (s.42). İslam Hukuku'na göre *zimmi* statüsünde kabul edilen gayrimüslim tebaa otonom olarak kendi dini hukukunu tatbik etme hakkına sahip olmuş, uluslararası ticaretin artmasıyla birlikte yeni kazanımlar elde eden zimmiler devlet içinde fiili olarak etkin olmaya başlamışlardır (s.44). Findley, Pertev Paşa ve Akif Paşa arasında yaşanan iktidar çekişmesini dönemin politik olaylarının genel hatlarını ortaya koymak amacıyla kullanılmış, bu çekişme süreci yeni-eski bağlamında çözümlenmeye çalışılmıştır (s.77). Diğer yandan idari yapılanma süreci devam etmiş, devlet memurlarının kendi maaşlarının yanı sıra, devlet tarafından verilen iâşe ve yakacak yardımları alması yönünde düzenlemeler yapılmıştır (s.82).

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü isimli romanının Osmanlı toplumu yansıtan bir mikro-kozmos olduğunu iddia eden Findley, bu kitapta anlatılan hane halkı ve kişiler arasında bulunan ilişki yapısının Osmanlı idari yapısını yansıtmaya açısından önemli bir yere sahip olduğunu iddia etmektedir (s.87). Eserde, Islahat Fermanı sonrası dönemde öngörülen gayrimüslimlerin idari yapıda görev alması sürecinin II. Abdülhamid döneminde hızlanması ve hangi milletlerden daha çok görev alındığının kıyaslanması ise dönemi *sicill-i ahval* defterleri temel alınarak yapılmıştır. Yine bu defterler aracılığıyla idari yapıdaki dikey geçişlerin oranının tespit edilmesine çalışılmıştır (s.93-105). Hariciye, Adalet, Dâhiliye, Maliye ve Harbiye Nezaretlerinde çalışan gayrimüslimlerin sayıları otuz dört yıllık bir süreci kapsamak üzere incelenmiş ve bu inceleme neticesinde ortaya çıkan değişimlerin saptanmasına çalışılmıştır. (s.112).

Dördüncü bölümde eğitim üzerinde duran yazar, kalemiye sınıfı mensuplarının geleneksel ve modern dönemdeki eğitim aşamalarını açıklar. Nitekim, ilmi konularda mevcut olan ulema hâkimiyetinin, ıslahatlarla kırılmaya başlandığı ve devam eden süreçte, Batı'yı rol-model olarak benimseyen yenileşme sürecinin hâkim olmasıyla ilmi ve idari bir ikiliğin oluştuğunu belirtmektedir (s. 135). Findley, Osmanlı milletleri arasındaki okullaşma oranlarını ve bu okullarda ne derece modern bir eğitim verildiğini irdelemektedir. Yazara göre, geleneksel medrese eğitiminin yanı sıra *sıbyan mektebi*, *rüşdiye*, *idadi* ve *sultani* gibi hiyerarşik okullar açılmış ve böylece toplumun dönüşüm sürecine olumlu bir katkı yapılmak istenmiştir. Aşçı Dede üzerinden devlet memurlarının eğitim hayatı ve meslek hayatı incelenmiş, nasıl bir eğitim aldıkları ve aktif hizmet sürelerinin nasıl ve nerelerde geçtiği tahlil edilmiştir (s. 146-160). Dönemin en ayırt edici özelliği olan yabancı dil bilmek konusu üzerinde durulmuş, sicillerden memurların beyanatlarına göre dil seviyeleri kayda alınmıştır. Müslümanlar arasında Arapça ve Farsça gibi dillerin beyan edilmesi göze çarparken, gayrimüslimler Fransızca, İtalyanca, İngilizce, Almanca gibi dilleri bildiklerini belirtmişlerdir (s.168). Bu noktada göze çarpan husus ise Yahudilerin diğer milletlerin aksine Batılı dillerden ziyade Türkçe bildiklerini beyan etmiş olmalarıdır (s.170). Beşinci bölüm Aşçı Dede, Ali Nizami Bey ve İbrahim Hakkı Paşa'nın hayatlarından kesitler vererek modernleşme portreleri çizmekte, dönüşümün olumlu ve olumsuz yansımalarını ortaya koymaktadır.

Çalışma şartları, meslek hayatı ve profesyonellik algısı altıncı bölümde incelenmektedir. Vambery ve Mizancı Murad'ın gözlemleri temel alınarak Osmanlı bürokrasinin giyim şartları, adap, usul ve bürokratik sürecin nasıl işlediği üzerinde durulmaktadır. Kırtasiyecilik artarken sorunların çözümlenme oranının ise azalması bu dönemin başta gelen şikâyet konuları arasındadır (s.221). Daimi elçiliklerin kurulmasıyla birlikte bu meslek dalının gelişim süreçleri incelenmiş burada yaşanan sıkıntılar üzerinde durulmuştur (s.221-231). Aşçı Dede, Mehmet Said Paşa ve İbn'ül Emin Mahmud Kemal İnal ise yazar tarafından mesleki hayat öncesinde ve sırasında oluşan bağlantıları açıklamak için kullanılmış ve *network* geliştirmenin her zaman için geçer akçe olduğu iddia edilmiştir. Devam eden sekizinci bölümde ise benzer şekilde kariyer süreçlerinde etkili olan unsurlar incelenmiş, Hariciye Nezareti'nde çalışan memurların mesleki süreçleri esas alınarak etkili olan unsurlar tahlil edilmeye çalışılmıştır. Burada dikkat çeken nokta meslek memurlarının ailelerinin de bu kurumlara çok uzak olmayan ve devlet hizmetinde çalışan kişiler olmasıdır (s.256-66). Esere göre, yenileşme taraftarı akımların güçlü olması dolayısıyla, geleneksel Müslümanların yenileşme taraftarı olanlara kıyasla mesleki hiyerarşi bağlamında daha yavaş ilerledikleri görülmektedir (s.274). Aynı kademede görev yapan farklı millet mensuplarının bir üst

kademeye geçmek için geçirmeleri gereken sürelerin birbirine yakın olması, bürokratik yapıda eşitlik anlayışının benimsendiğini ortaya koymaktadır (s.276).

Maaşlar ve yaşam standartları üzerinde duran dokuzuncu bölümde 1838 yılından 20. yy'ın başına kadar gerçekleşen değişimler grafiklerle gösterilmiştir. Burada 1838 yılının milad kabul edilmesinin nedeni bu tarihten itibaren memurların aylık maaşa bağlanmış olmasıdır. Emekli olanlar *mazuliyet maaşı* adı verilen bir maaşa bağlanacaktır. Daha önce gelirlerini tımar, zeamet gibi yöntemlerle sağlayan çalışanların bu yeni düzenlemelere uyum sağlaması kolay olmadı. Diğer yandan ilerleyen süreçte en alt ve en üst memur maaşları arasında on kattan fazla fark oluştu ve yaşanan problemlerden en önemlisi maaşların düzenli olarak ödenmemesiydi (s.294-299). Bu dönemde göze çarpan diğer bir husus ise Osmanlı bürokratik sistemi içinde çalışan içerisinde yer alan Müslümanlar yeterince verim gösteremez iken, Düyun-ı Umumiye'de çalışanların, şartların daha iyi olması sayesinde daha verimli çalışıyor olmasıdır. Bu kurumun en büyük avantajlarından biri maaşların düzenli ödenmesidir (s. 301). Maaş istatistikleri maaşların ekonomik dalgalanmalardan etkilendiğini ve kriz dönemlerinde maaşların hayat pahalılığı nedeniyle arttığı görülmektedir (s.314-317). Sonuç bölümünde ise hayali olarak değişik millet ve kişi portreleri verilerek süreç içinde edindikleri anlamlar irdelenmiş ve meslek grubunun başlangıç ve bitiş aşamaları gösterilmiştir.

Eser, Tanzimat'tan itibaren Osmanlı bürokratik yapısını ve işleyişini sağlıklı bir zeminde ele almayı başarmış ve dönemi konu edinecek eserlere kaynaklık teşkil edecek mahiyette bir kitaptır. Gerek kullandığı kaynakların çeşitliliği, gerekse de istatistiki verilerin fazlalığı dolayısıyla zamanının değişimlerini yansıtmakta oldukça başarılıdır. Findley, Osmanlı Arşiv kaynaklarının yanı sıra Fransız ve Alman arşiv belgelerini de kullanarak eserine çok boyutlu bir bakış açısı kazandırmıştır. Eserim anlatımı sadedir ve duru bir İngilizce ile kaleme alınmıştır. Eserde verilen örnekler ile okuyucunun dönemin bakış açısını yakalaması sağlanmıştır. Eserin eksik kaldığı bir husus ise yazarın bürokratik sistem içinde gayrimüslimlerin rolünü incelemiş olmasına rağmen, gayrimüslimlere ait birincil kaynak kullanımının sınırlı kalmasıdır. Gayrimüslimlerin bürokrasiye nasıl girdikleri, nasıl karşılandıkları aydınlatılmaya muhtaçtır.

Findley'in bu eseri, Osmanlı bürokrasisinin geçirdiği aşamaları görmek, devletin farklı kurumları arasındaki ilişkileri anlamak açısından oldukça faydalı bilgiler sunmaktadır. Kalemîyeden mülkiyeye geçiş süreci sistematik bir şekilde, resmi kayıtlardan elde edilen verilerle ortaya konmuştur. Bu noktada eser, dönemle ilgili çalışan araştırmacılar için en önemli başvuru kaynaklarından birisidir.